

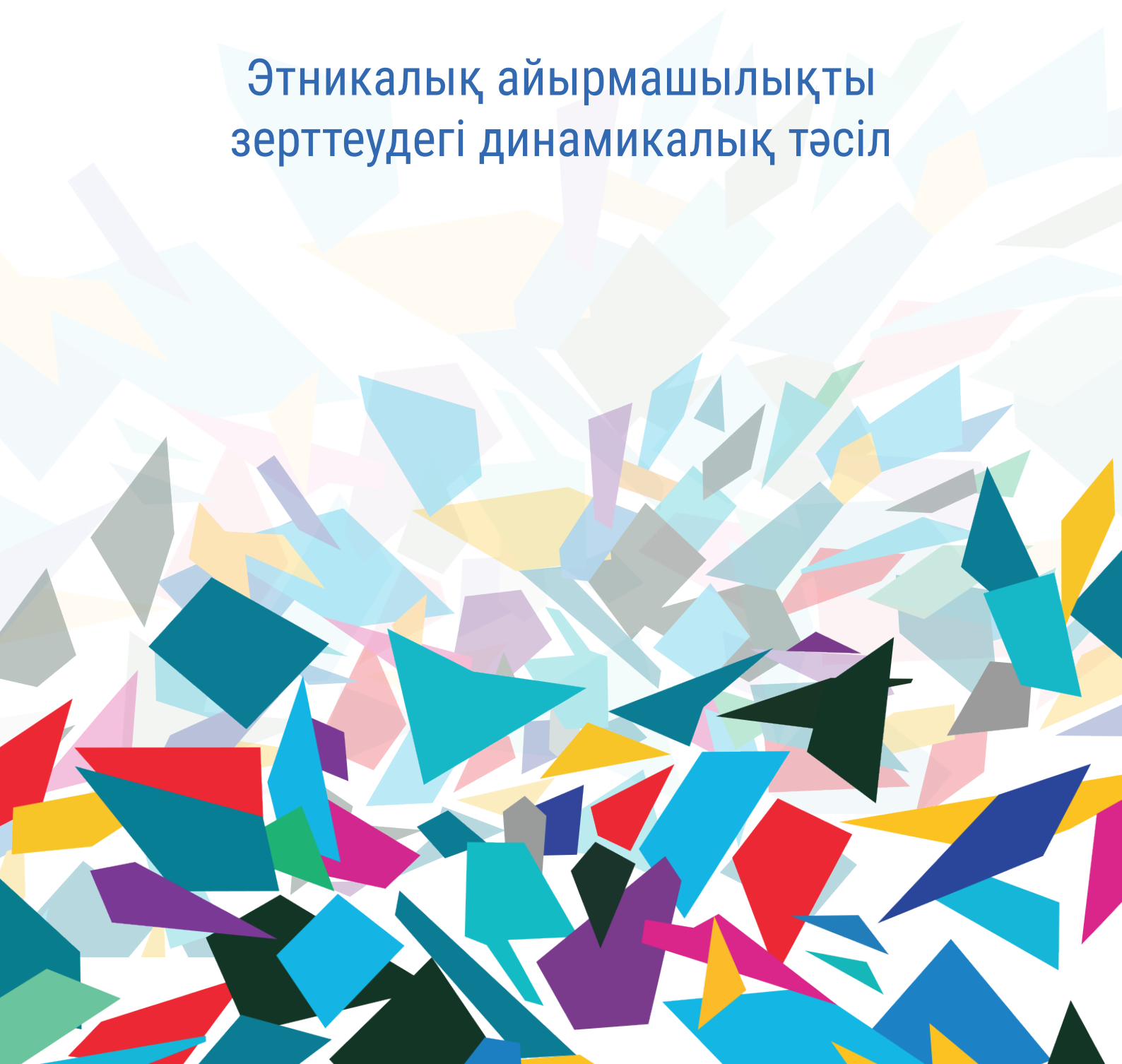
3-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

ТАРИХИ ЭТНОЛОГИЯ

Этникалық айырмашылықты
зерттеудегі динамикалық тәсіл

Мақсаты: Бұл дәрісте біз тарихи этнология - этномәдениеттанудағы динамикалық тәсіл жөнінде айтамыз. Мұнда жасалатын тұжырым мынада: әрбір этникалық мәдениет қандай да бір ұғымдар туралы өз түсінігіне ие, және ол бір мәдениетте бұл ұтымды және бір-бірімен алмастырылатын, екінші жағынан ол түбегейлі ерекшеленеді. Әрбір этнос өзінің мінез құлқы мен тарихын анықтай алатын өзіндік ақиқатты қабылдауының үлгісі бар.

Негізгі идея

1.Ғалым-этномәдениеттанушылар қалай сұрақ қояды және оған қалай жауап іздейді?

Осыған дейінгі дәрістерде айтылған пікірлер жан-жақты түсіндіруді қажет етеді. Әзірше бір ғана мақсат - сұрақ қалай қойылады және жауап қалай ізделетіндігін көрсету.

Біз финдердің өзінің аз ғана жерін жекелей жүріп өңдегенін, жалғыз жүріп орманды кесіп, таптағанын айттық. Ал, оның славян көршілері оның барлығын ұжым болып істеді, аз ғана шығынданып (өлім-жітімнен) табысты атқарды. Финдер мен славяндар қатар өмір сүрді және үнемі тығыз қарым-қатынаста болды. Неге финдер жаңа жерлерді ұжым болып игеруді славяндар тәжірибесінен ала алмады? Халықтардың көршілік қарым қатынасы мәдени құндылықтармен алмасуға әкелетін еді ғой. Неге жерді пайдалану түрі барлық уақытта алмасу нысаны бола алмайды, қашан бұл прагматикалық түрде анықталған?

Себебі, этнос бұл жағдайда өзі үшін бір мәдени түрдің басқа түрмен ауысу мүмкіндігін көрмейді, деп жауап береді тарихи этномәдениеттану. Этномәдениеттану бір халықтың басқа халықтар мәдениетінің әртүрлі элементтерімен үлгісін өзіне қабылдайтын (сіндіретін) жағдайларын жоққа шығармайды. Қабылдау не сіндіру нысаны не болуы мүмкін деген сұрақ қояды?

Қабылдайтын (сіндіретін) нысан кем дегенде халыққа тартымды болуы мүмкін. Сонымен, мәселені тарихшы да, этномәдениеттанушы да қоя алады, бірақ оған әрқалай пікір білдіруі мүмкін.

Тарихшы финдердің ғасырлар бойы тұрған қатты ағаштар мен шыршаларды кесіп, үлкен тастармен жерді таптап, жер жырту үшін тазаланған жерге өзінің күш-жігерлерін аямағанын, бірақ ұжымдық әрекет тәсілін жақтырмайтын индивидуализміне сілтеме жасайды. Бірақ, бұл сұраққа жауап емес, себебі, фин халқы ақылды, көптеген жағдайда еңбек ауыртпалығын жеңілдету үшін уақытша ұжымдаса да білген. Хуторлар арасында бейбітшілік аталатын жолды да салды. Неге олар көп жағдайда ағаштарды бірге шаппағанын логикалық тұрғыда түсіндіру мүмкін емес. Финдер үшін жер иелігін ұжымдық игерудің тартымсыз болуының ерекше бір себебі болған деп түсіну керек, және адамдар құрбандығына көнуге де мәжбүр еткеніне қарағанда бұл себептің күрделі болғандығын байқатады. Бұл фактілерді анықтау үшін, мәліметтерді қай жерден алуға болатын деректерге жүгінетін мықты тарихшы болу керек. Дегенмен де бұл фактілерді түсіндіретін ешқандай деректер жоқ. Тарихшылар үшін бұл көмескі жағдай. Финдердің мінез-құлқындағы өрескелдік көзге көрініп ақ тұр: халық әрекеттің белгілі бір үлгісі оған ұқсас болса да бір саладан екінші салаға ауыса алмайды.

Бұл сұраққа жауап беретін этномәдениеттанушылардың зерттеушілер пікірінен айырмашылығы, оның жауабы біреу ақ: аталған халыққа әрекеттің екі саласы да жақын көрінбеген. Әлем сипатында әрекеттің екі саласын ажырататын және территорияны игерудегі ұжымдық тәсіл олар үшін жағымсыз екендігін көрсететін, фин этносына тән белгілі бір парадигмалар бар. Финдердің ақиқатты қабылдау ерекшелігі қызықты түрде көзге көрініп тұр.

Сондай ақ қазіргі Түркия өміріндегі парадоксалды құбылыстардың болуы түрік санасының әртүрлі модификациялар негізін оқшаулау арқылы қол жеткізгенімен түсіндіруге болады. Шындығын айтқанда әртүрлі пікірлердің басталуы, империяның құлауы және кемалдық революция- қазіргі түріктердің шешуші кезеңі, тарихи сәт ықпал етті. Бізді ең алдымен халықтық сананың дағдарыс оқиғасына реакциясы қызықтырды. Бұл нақты жағдайда, оны мүлдем елеусіз қалдырды: шаруалар ондаған жылдар бойы Халифаттың құлауына әкелген ұлт-азаттық қозғалысты – жихад деп, ал мемлекеттегі реформалар жөніндегі ақпараттарға тіпті де назар аудармады. Шынын айтқанда бұл таң қалатын нәрсе емес, әрбір этникалық мәдениеттің өзінің тұтастығын сақтап қалуға көмектесетін қорғаныс механизмі болады. Мәселен, мемлекет ештеңеге қарамастан азды көпті қалай табысты қызмет ете алды? дегенге жауап беру қажет. Қоғамның тұтастығын жасырын түрде сақтайтын нәрсе бар екендігі анық көрінеді. Сырт көзге қарағанда бұл белгісіз және оны сырттай өрескел оқиғалардан іздеумен түсіндіру жеңілдеу. Мысалы, халық халықтың басым

бөлігі ұстанатын құндылықтарға (ислам дініне) қарсы бағытталса да әскери төңкерісті неге мереке ретінде қабылдайды? Жалпы айтқанда, Түркия үшін әскери төңкеріс не? Ол қандай стереотипті қозғауы мүмкін. Бұл оқиғалар халық санасының әртүрлі модификациясында қалай көрінеді? Олар ертеректе дағдарысқа әкелді ме, ол кезде бұл дағдарыстар қалай көрінді? Жалпы алғанда, сол оқиғаларға революция, соғыс, өрт, су тасқыны және т.б. адамдар әр уақытта әрқалай жауап берді, бірақ реакцияны салыстыру халық санасындағы терең стереотипті (бейсаналық бірақ өзгермейтін) айқындауға мүмкіндік береді. Бұл жерде де этникалық ерекшелікті зерттеу тағы бір динамикалық тәсілді құрайды: этнос сыртқы ықпалға өзінің дәлелін (интерпретациясын) беруге мәжбүр болғанда және өзінің мәнді этномәдени ерекшелігін көрсете алатындай жауабы болғанда ғана мәдениаралық өзараықпалдастық үдерісін зерттейді. Осындай жағдайда біз этнос өміріндегі әртүрлі дағдарыстар тізбегін електен өткізе аламыз және әрқаз дағдарыстар кезінде қайталайтын әрекеттер тәсілі элементтерін бөліп аламыз. Осы ғана терең этникалық ерекшелік болып ұсынылады. Оны келесі мысалда әрі қарай сипаттаймыз.

Үшінші мысал: XIX ғ. Закавказьедегі орыстармен армяндардың қарым-қатынасы

XIX ғ. басында саяси идеалдар мен құндылықтары ұқсастығымен түсіндірілген бұл қарым-қатынастар өте тыныш, бейбіт қарым-қатынас болды. Ресей империясы өздерінің тамаша образына сәйкес, қираған Византияның орнын басатын Ұлы Христиан патшалығында болғысы келді. Бұл ұстаным армяндарға жақын болды, олардың Ресей империясы құрамына кіруге ұмтылысы бір ғана прагматикалық себеппен түсіндірілмейді, олардың алдында рухани жақындықпен өмір сүретін империя тұрды.

Орыстар мен армяндардың ұқсастығы құндылық бағытымен ғана шектеліп қойған жоқ. XIX ғ. басқа да шығыстық қауымдардан өзшеленетін орыс және армян шаруалар қауымының ұқсастығы өте жоғары болды. Ресейде де Арменияда да халықтардағы қауымдардың мақсаты «бейбітшіл» «еркін мемлекеттік» болды, оларды халықтық этатизм деп атауға да болады. Маңызды мәселелердегі ұқсастық бұл халықтарға өзара түсіністік пен өзара кешірімділікті қамтамасыз етті. Ақиқатында армяндар өздерінің Ресей империясы құрамындағы автономия алу үмітінің қирағанына жайбарақат қарап, мемлекеттік орыс армиясына қызмет етуге ынта жігерімен барды. Бірақ XIX ғ. аяғында орыстар мен армян арасындағы жылы қабақ, қарым қатынастың ізі де қалмады, орыстарға армяндар Ресейді тіпті барлық орыс халқын жек көретіндей көрінді. Бұл жерде орыстың да армянның да құндылық бағыты өзгере қойған жоқ. Оның үстіне орыс халқының отарлауға аяғы жете қоймаған Ресейдің аз аудандарының бірі Закавказье болды. Сонымен қатар сол ғасыр тұсында орыс-армян қақтығысы өрт алды, орыс публицисті: «Закавказьеде біз Ресейді ме жоқ Закавказьені құрғымыз келе ме?» деген жүректен шыққан сұрағын қойды.

Қызығы сол, армяндар ол кезде бұл сұрақты қойған жоқ. Олар империяның жалпы мүддесін ойлай отырып, өздерін ресей империясының өкілдеріміз деп санап, орыстармен бірге империяны құрды. Ресейдің стратегиялық мүддесі тұрғысынан қарағанда да олардың да басқаның да әрекеті империя мүддесіне қызмет етті. Бірақ тәсілі, әрекет модусы әртүрлі болғандығы соншама екі жақта бір-бірін түсінуден қалды. Орыстар армяндарды сеператистер деп күмәнданса, ал армяндар орыстарды ақылсыз, үлкен де тамаша елге бейберекет өмір жүргізіп отырған көк тәңірінің жіберген құбыжығы сияқты көрді.

Халықтың мемлекеттен қашуы сол кездегі маңызды мемлекеттік функцияны орындауға — жана жерлерді отарлауға бағытталды. Орыстардың басқа жерлерді жаулап алуы әскери басып алу сипатында емес, әрдайым жерді игеру мақсатында іспеттес болды. Сондықтан, әрине, «Мәскеу және Петербург кабинеттерінің XIX ғасырға дейінгі шеткергі аймақтарға қоныстандыру саясаты барлық табанды қажеттілікпен анықталған орыс үстемдігін нығайту тәсілі еді. Осы мақсат үшін үкімет әлі өлшенбеген және орыс билігіне бағынбаған тайпаларға қарсы қорғаныс құралы мен әкімшілік және басқару орталықтарымен нығайтылған пункттердің желілерін құрды. Осы нүктелерді өз - өзімен және мемлекетпен байланыстыру үшін маңызды бағыттар бойынша елді мекендерді ұйымдастырып, халықты азық-түлік және басқа да тұтыну заттарымен қамтамасыз ету үшін үкімет ауылдық жерлерде егіншілікпен айналысуға бар жағдай жасады. Осылайша, мемлекеттен қашу және мемлекетке қызмет ету себептері халықтық психологияда қиюын тапты, қоныс аударушылардың келуін ұйымдастыру дайындығы да аяқ астынан болып отырды.

Орыстар, өзінің империясына кезекті территорияны қосып ала отырып, құпия ойындар: халықтың мемлекеттен қашуы, қашқындарды мемлекеттің құзіретіне қайтару, жаңа иеленген жерлерге мемлекеттік отарлауды жүзеге асыру ойнағандай болды.

Ассимиляциямен байланысты қақтығыстар да ішкі деп қабылданды: ассимиляциялық үдерістердің сәтсіздіктерінде орыстар жергілікті халықты айыптауға бейім болды өзінің жергілікті халықтарға қатысты сәтсіз саясатын мойындамады. Сонымен, орыстар үшін, жаңа жерлер олардың қандай мақсаттарды

қозғайтынына және олардың құнды басымдықтары қандай екендігіне қарамастан, іс-әрекеттер алаңы ретінде қызмет етті. Аумақты игеру «жабайы далаға» халықтың артық белгілі бір бөлігін сонда қоныс аударту арқылы жүргізіледі. Бұл артықшылық кез келген жаңа орында өзін-өзі қамтамасыз ететін және автономды «әлем» ұйымдастырылады.

Сонымен жаңа территория орыстарға тартылып олардың ішкі драмасының алаңына айналды. Сонымен бірге өздерінің «драмасы» үшін орыстарға территорияның не сыртқы не ішкі жағынан кедергісіз «жабайы алаң» қажет болды. Керісінше, армяндар, игерілген территориядан қақтығыстарға бейім жерлердің бәрін жоюға және олардан барынша қорғауға тырысты. Бұл кейде бұзақылыққа әкелді. Мәселен, орыс шаруалары сол кезде жолсыз таза орманды жерді құраған қаратеңіз жағалау аудандарына қоныстанды. Ал, ол жаққа барлығын таңдап алғандай мүшелері түгел армяндардан тұратын мемлекеттік комиссия бағыт алды. Армяндар қызу және табанды түрде аумақтың тұруға жарамсыз екендігін дәлелдеуді бастады, себебі, ол безгекпен жұқпалы жер екендігін, одан тез арада бәрі бірігіп құтылу керектігін және оған мемлекеттен көмек керек екендігін айтты. Безгекке қарамастан мемлекеттен жарамсыз жерге тұруға қашқан орыстардың саны көбейе берді. Олар армяндарды өздерінің өміріне үнемі кеңестерімен ғана араласатын халық ретінде көрді. Міне, өзара бір-бірін кінәлаған бұқараның кезекті ұрысын ғана кездестіресіз.

Бұл шиеленістердің қайталанған құрылымының өзі (олар Закавказье тарихын көбі біледі) артықшылық үшін күрес екендігін (сөзсіз) куәландырып қана қойған жоқ, бұл халықтардың территорияны қабылдау сипатының өзі әртүрлі екендігін көрсетті. Шиеленіс схемасының өзі (және оның қайталануы) бірбеткейлік, табандылықпен қайта-қайта бір әрекетпен күштеу көрсететін жақты түсінудің кілтін айналуы мүмкін.

Этникааралық қарым қатынасты зерттегенде зерттеушілер этномәдениеттің негізі болып саналатын терең әрі бейсаналық заттар: кеңістікті, уақытты және әрекет үдерісін қабылдаудағы әртүрлі халықтардың мінез құлық стереотипі қақтығыс сәтінен басқа барлығына назар аударуы мүмкін. Міне осылар және соған ұқсас ерекшеліктер өзара түсініспеушілік және ызаланудың алғашқы жасырын себебі шиеленіске әкеледі. Және бұл қақтығыстарды саясаттанушылар қандай себеппен түсіндіреді? Егер адамдар әркез жағымсыз салдарға әкелетін бір әрекетті талмай қайталаса, демек, бұл әрекет олар үшін күнделікті тыныс алатыны сияқты табиғи болып табылады. Кез келген әрекеттің басқа тәсілі ыңғайсыз, оғаш, мүмкін емес сияқты көрінеді. Осыған ұқсас жағдайлардың артықшылығы сонда, амал жоқ оларды талдау салыстырмалылыққа айналдырады: этностар әртүрлі кейіпте әрекет етеді, бір-бірінің мінез құлқы оғаш көрінеді, демек біз мәдени тұрақтыларды (константты) бөліп алып, зерттеу үшін сол материалдармен айналысу қажет.

Осылай біз орыстардың сыртқы ортамен өзара әрекеттесе отырып, сыртқы қақтығысты сініре, бейтараптандыруға тырысып, онымен өз ішінде ойнауға тырысқанын байқауға болады. Ал, армяндар үшін керісінше, шиеленісті тойтаруға бейімділік тән. Бұл сол не басқа қасиеттер ғасырлар бойы әртүрлі жағдайда көрініс беретіндігін байқатады.

Барлық мәдени тұрақтылар (константтар) қоршаған орта мен осы әрекет жағдайына қатысты адамдардың әрекет сипаты келтірілген осы үш мысалдан көрінеді. Басқаша сөзбен айтқанда, адамдар әлемде жүзеге асып жатқан өзіндік белсенділікті мүмкін ету үшін қандай қасиетті өзіне иемденеді. Этникалық мәдениет ерекшелігін іздеу методологиясы өмірлік жағдайдың құрылымына негізделген, нақты өмірлік мәселелерден туындайтын сұрақтарды ығыстыру керек те, ол атап айтқанда белгілі бір сыртқы жағдайларға қоғамның нақты реакциясы қалай екендігін де қарастыру керек. Басқаша сөзбен айтқанда, әдіс өмірлік ахуалға қоғамның бейімделу динамикасын есепке алу керек.

Мысалы, Азия мен Африка елдеріндегі жаңғырту және Батыстандыру үдерістері қоғамға сырттан берілу, яғни сыртқы жағдайға осы халықтардың жауап беруімен байланысты көптеген құнды басымдықтарды бейімдеуін талап етті. Немесе «тұлға құқығы» парадигмасы – ол белгілі бір адамдар үшін оның мәдени тұрақтылығына байланысты болуы мүмкін бе? Бір халықтар үшін ол бәрібір болуы мүмкін, дегенмен де басқалар үшін ол ой елегінен өтіп сүзілгенде, оның мәнді құндылықтары жарқ етуі мүмкін.

Сол не басқа халықты зерттей отырып, зерттеліп отырған халыққа өмірдің өзі қоятын сұрақты қалыптастырамыз және осы сұрақтың жауабын түсінуге тырысамыз. Шешім әлемнің этникалық сипатындағы белгілі жалпыұлттық құндылық басымдықтарын ендіру тәртібіндегі тәсілден байқалады. Осы этнос өзінің ақиқатында ұсынылған категорияны қандай санат саласына жатқызады, ол әлем сипатында ненің атрибуты болады? Әрбір осыған ұқсас жағдайда мәдениаралық (этникааралық) материалдарды салыстыру барысында ғана қол жеткізе аламыз.

Сонымен әлеуметтік, экономикалық және т.б. өзінің нақты көрінісінде этникалық «бояу» алады және өзін ұғындыру үшін этнологиялық теорияларды қолдануды талап етеді. Жоғарыда келтірілген этнографиялық сипаттамаларға қарағанда, біз үшін тарихи этнология теориясы мен тарихи материалды

жүйелеу принциптері, оны жүйелеу әдіснамасы келесі тарауларда егжей-тегжейлі қарастырылады. Бұл жерде дәстүрлі тарихшы қолданатын құралдардың көмегімен түсіндіруге келмейтін және сол себепті жаңа түсінік үлгісін талап ететін көптеген тарихи фактілер бар екенін көрсету маңызды болды. Енді біз көптеген этнологиялық теориялардың қайсысы тарихтағы этникалық процестердің көрінуін түсіндіру үшін неғұрлым ыңғайлы болып табылатындығы туралы мәселе қоюға тиіспіз.

Бұл тарихи этнология-әр түрлі этнологиялық, сондай-ақ Әлеуметтік және мәдениеттану мектептерінің жетістіктерін жинақтаған синтетикалық теориясы. Бірақ, ең алдымен тарихи этнология мазмұнын баяндау кезінде қолданатын негізгі терминдердің мәнін анықтау маңызды.

Этномәдениеттану біршама оқиға жағдайында тарихтың «қалыпты» үдерісінде оғаштау, ақылға сыймайтын фактілерді түсіндіру үшін кілтін табуға қабілетті. Бірақ нақты тарихи тұлғалардың әрекетін тек этнологияның көмегімен ғана түсіндіру мүмкін емес, - әрбір жекелей жағдайда тұлғаның мінез-құлық ерекшелігі этникалық ерекшеліктен жоғары тұрады. Сонымен, тарихтағы этникалық үдерістердің көріністері сыртқы түрде беймәлім, түсініксіз фактілердің кешені ретінде көрінеді. Сондай ақ, әлеуметтік, экономикалық және т.б. үдерістер өзінің нақты көріністерінде этникалық «бояу» алады және өзінің түсінуіне этнологиялық теорияларды қолдануды талап етеді. Бұл тұрғыда, ең алдымен, этнология Тарихи материалға қатысты түсініктеме механизмі ретінде сөйлей алады деп айтуға тура келеді. Этнология тарихтың «қалыпты» барысы тұрғысынан біртүрлі, ыңғайсыз болып көрінетін фактілерді түсіндіруге мүмкіндік береді. Этнологияның көмегімен нақты тарихи тұлғалардың іс-әрекетін түсіндіру мүмкін емес — әрбір жеке жағдайда этникалық ерекшеліктері жоғары болады. Этнопсихология — бұл топтар мен массалардың психологиясы.

Этномәдениеттанушылар үшін, әртүрлі мәдени элементтердің өзара байланысы және адамдар моделі әрбір этникалық мәдениет үшін ерекше болып көрінеді. Олардың бірінде бірдей құбылыстар қатарына жатса, басқасының ұғымында тіпті басқа салаға жатуы мүмкін. Әрбір нақты жағдайды түсіндіру үшін мәдениетті тұтастай қарастыру қажет. Этникалық мәдениеттің тұтастығы жөнінде біз әрі қарай айтамыз. Осы сәтте этностың әртүрлі мәдени элементтерінің өзіндік өзара байланыстылығы ол халықтардың қоршаған әлемді қабылдауы зерттеушілер үшін күтпеген жағдай болуы мүмкіндігін түсінуі керек.

Халықтар арасындағы қарым қатынас олардың құндылық басымдықтарының ұқсастығы мен не ерекшелігімен анықталмайды, олардың әлемді қалай көруімен, және әлемдегі олардың әрекетімен анықталады. Ол тәсілдерді салыстыру халықтардың мәдени константы жөнінде құнды ақпаратты береді.

Енді біз этникалық айырмашылық не екенін анықтаған соң, көптеген ғалымдар қалай зерттеуге тырысқандығын көрейік. Оны біз келесі лекцияда айтамыз.

Негізгі терминдер: Динамикалық тәсіл, этномәдениеттану, мәдени өзара ықпалдастық, ұлттық сана, қорғаныс механизмі, құндылық бағдарлауы ценностная ориентация, әрекет модусы, мәдени тұрақтылар (константалары).

Дәрістер тақырыбы бойынша қосымша ресурстар

1. Абрамян Э.Г. (1978) Инновация и стереотипизация как механизмы развития этнической культуры / Методологические проблемы этнических культур: Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
2. Арутюнов С.А. (1989) Народы и культура: Развитие и взаимодействие. М.: Наука.
3. Бенедикт Р. (2007) Хризантема и меч. Модели японской культуры. М.: Наука.
4. Бенедикт Р. (1997) Психологические типы в культурах Юго-Запада США // Антология исследований культуры. — М.: Университетская книга.
5. Боас Ф. Ум первобытного человека. М.-Л., 1926.
6. Боас Ф. (1997) Границы сравнительного в антропологии // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
7. Боас Ф. (1997) История и наука в антропологии. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
8. Боас Ф. (1997) Методы этнологии. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
9. Боас Ф. (1997) Некоторые проблемы методологии общественных наук. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.
10. Боас Ф. (1997) Эволюция или диффузия. // Антология исследований культуры. СПб.: Университетская книга.

книга.

11. Быховская И.М. (2005) Основы культурологии. М.: АCADEMIA XXI.
12. Дейк Т.А. ван. Язык. (1989) Познание. Коммуникация. М: Прогресс.
13. Леви-Брюль Л. (2015) Первобытное мышление. М.: Академический проект.
14. Леви-Брюль Л. (2015) Сверхъестественное в первобытном мышлении. М.: Академический проект.
15. Леви-Брюль Л. (2010) Первобытная мифология. М.: КРАСАНД.
16. Коул М. (1995) Культурные механизмы развития // Вопросы психологии. № 3.
17. Коул М. (1996) Культурно-историческая психология. М. Когито-центр.
18. Культурология. Фундаментальные основания прикладных исследований. (2010) Под ред. И.М. Быховской. М.: Смысл.
19. Культурология. XX век. Энциклопедия. (1998) Под ред. С.Я. Левит.— СПб.: Университетская книга; ООО “Алетейя”.
20. Лурье С.В. (2005) Историческая этнология. Москва: Академический проект.
21. Лурье С.В. (2004) Психологическая антропология. М.: Академический проект.
22. Лурье С.В. (1994) Метаморфозы традиционного сознания. СПб.: Типография им. Котлякова.
23. Лурье С.В. (2017) Культура и ее сценарий: имплицитный обобщенный сценарий как внутрикультурный интегратор // Общественные науки и современность. № 2.
24. Маркарян Э.С. (2014) Избранное. Наука о культуре и императивы эпохи. Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив Университетская книга Москва.
25. Маркарян Э.С. (1989) Проблема целостного исследования культуры в антропологии США. // Этнология в США и Канаде. М.: Наука.
26. Маркарян Э.С. (1981) Узловые проблемы теории культурной традиции // Советская этнография. № 2.
27. Маркарян Э.С. (1978) Культурная традиция и задача дифференциации ее общих и локальных проявлений / Методологические проблемы этнических культур: Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
28. Маркарян Э.С. (1978) Об исходных методологических предпосылках исследования этнических культур / Методологические проблемы этнических культур. Материалы симпозиума. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
29. Маркарян Э.С. (1977) Интегративные тенденции во взаимодействии общественных и естественных наук. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР.
30. Мид М. (1988) Культура и мир детства. М., Наука.
31. Надирашвили Ш.А. (1978) Психология пропаганды. Тбилиси: “Мецниереба”.
32. Прикладная культурология. Энциклопедия. (2019) Сост. и науч. редактор И.М. Быховская. М.: ООО «Издательство «Согласие».
33. Режабек Е.Я., Филатова А.А. (2010) Когнитивная культурология. СПб., Алетейя.
34. Узнадзе Д.Н. (1961) Экспериментальные основы психологической установки. Тбилиси: Издательство АН Гр. ССР.
35. Чистов К.В. (1981) Традиция, «традиционное общество» и проблема варьирования // Советская этнография. № 2.
36. Флиер А.Я. (2009) Культурология для культурологов. М., МГУКИ.
37. Флиер А.Я. (1995) Культурогенез. М.: Российский институт культурологии.
38. Эйзенштадт, Ш. (2010) Срывы модернизации. // Неприкосновенный запас. № 6.
39. Эйзенштадт, Ш. (1999) Революция и преобразование обществ. М., «Аспект-Пресс».
40. Ш. Эйзенштадт. О неопределенности термина «традиция». (Электронный ресурс). <https://cyberpedia.su/3x6f1f.html>
41. Barrett S. (1984) The Rebirth of Anthropological Theory. Toronto, Buffalo, L.: Univ. of Toronto Press.
42. Bock Ph.K. (1980) Continuities in Psychological Anthropology. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
43. Boesch E. (1991) Symbolic Action Theory and Cultural Psychology. Berlin, Heidelberg, NY, L., Paris, Tokyo, Hongkong, Barselona, Budapest: Springel-Verlag.
44. Benedict R. (1934) Patterns of Culture. Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
45. Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. (1984) Shweder R., LeVine R. (eds.) Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.

46. D'Andrade R. (1995) *The Development of Cognitive Anthropology*. New York: Cambridge University Press.
47. D'Andrade R. (1992) *Cognitive Anthropology*. In: *New Direction in Psychological Anthropology*. Schwartz Th., White G. M., Lutz C. A. (eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
48. D'Andrade R. (1992) *Schemas and Motivation*. In: D'Andrade R., Strauss C. (eds.) *Human Motive and Culture Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
49. D'Andrade, R. (1984) *Cultural Meaning Systems*. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) *Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
50. D'Andrade R. (1981) *The Culture Part of Cognition // Cognitive Science*. № 5.
51. Dubois C. (1944) *The People of Alor: a Socio-Psychological Study of an East Indian Island*. Minneapolis: University Minnesota Press.
52. Duijker H.C.J., Frijda N.H. (1960) *National Character and National Stereotypes: Confluence*. Amsterdam: North-Holl Publishing Company.
53. Eisenstadt Sh. (2006) *The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity*. Brill.
54. Eisenstadt Sh. (2004) *The Civilizational Dimension of Modernity (англ.)* In: S.A. Arjomand, E.A. Tiryakian. (eds.) *Rethinking Civilizational Analysis*. Sage Publication Ltd.
55. Eisenstadt Sh. (1992) *Frameworks of the Great Revolutions: Culture, Social Structure, History and Human Agency // International Social Science Journal*. Vol. 44. № 133.
56. Eisenstadt Sh. (1973) *Tradition, Change, and Modernity*. New York, Sydney, Toronto: John Wiley.
57. Ewing K. (1992) *Is Psychoanalysis relevant for Anthropology*. In: Schwartz Th., White G., and Lutz C. (eds.) *New Direction in Psychological Anthropology*. Cambridge University Press.
58. Geertz C. (1984) "From the native's point of view". *On the Nature of anthropological Understanding*. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) *Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
59. Harkness S. (1992) *Human Development in Psychological Anthropology*, In: Schwartz Th., White G., and Lutz C. (eds.) *New Direction in Psychological Anthropology*. Cambridge University Press.
60. Holland D. (1992) *The Woman who Climbed up the House: Some Limitations of Schema Theory*. In: Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) *New direction in Psychological Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
61. *Human Motive and Culture Models*. (1992) D'Andrade, R., Strauss, C. (eds). Cambridge: Cambridge University Press,.
62. Jahoda G. (1981) *Psychology and Anthropology. A Psychological Perspective*. L., NY etc: Academic Press.
63. Inkeles A. (1997) *National character*. Transaction Publishers.
64. Inkeles A., Levinson D. (1969) *National Character: The study of Modal Personality and Sociocultural Systems*. In: Lindzey C. and Aronson E. (eds.). *The Handbook of Social Psychology*. Vol. IV. Massachusetts (Calif.), London, Ontario: Addison-Wesley.
65. Kardiner A., Lipton R. (1945) *The Individual and His Society*. New York: Columbia University Press.
66. LeVine R. A. (1984) *Properties of Culture. An Ethnographic View*. In: Shweder R. A., LeVine R. A. (eds.) *Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
67. Lourie S. V. (2017) *The Revival of Psychological Anthropology: a New Understanding of Interrelation Between Cultural and Psychological By Virtue of Cognitive Anthropology and Cultural Psychology*. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences* V. 10, № 7.
68. Lourie S. V. (2016) *Culture as a field of human action (The experience of constructing a theory of cultural constants and implicit generalized cultural script) // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. V. 9, № 4.
69. Markarian E.S. (1992) *Tradition as an Object of System Study // World Futures*. V. 34.
70. Markarian E.S. (1998) *Capacity for World Strategic Management*. Yerevan: Gitutgun.
71. Mead M. (1959) *An anthropologist at work: Writings of Ruth Benedict*. — Boston: Houghton Mifflin Company.
72. Miller J. (1993) *Theory of Developmental Psychology*. NY: Freeman.
73. Nelson K. (1981) *Cognition in a Script Frammework*. In: J.H. Flavell and L. Ross (eds.) *Social Cognitive Development*. Cambridge: Cambridge University Press.

74. New direction in Psychological Anthropology. (1992) Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
75. Norman D. (1975) Explorations in cognition. San Francisco: Freeman.
76. Redfield R. (1956) Peasant Society and Culture: An Anthropological Approach to Civilisation. Chicago.
77. Romney A., Weller S., Batchelder W. (1986) Culture as Consensus: A Theory of Culture and Informant Accuracy // American Anthropologist. № 88.
78. Rouce A.P. (1982) Ethnic Identity: Strategies of Deversity. Bloomington.
79. Schwartz Th. (1992) Anthropology and Psychology. In: Schwartz Th., White G., Lutz C. (eds.) New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
80. Schwartz Th. (1989) The Structure of National Cultures. In: Funke P. (ed.) Understanding Of USA: A Cross-Cultural Perspective. Tubingen: Gunter NarrVerlal.
81. Schwartz Th. (1978) Where is the culture? In: Spindler G (ed.) The Making of Psychological Anthropology. Berkeley: University of California Press.
82. Shils E. (1961) Centre and Periphery // Polanyi M.(ed.). The Logic of Personal Knowledge: Essays. London: Routledge & Kegan Paul.
83. Shils E. (1981) Tradition. London; Boston.
84. Shore B. (1991) Twice-Born, Once Conceived: Meaning Construction and Cultural Cognition. // American Anthropologist. Vol. 93, No 1, March
85. Shweder R. (1991) Thinking Through Cultures. Cambridge (Mass.), London (England): Harvard University Press.
86. Shweder R. (1990) Cultural psychology – What is it? In: Stigler J., Shweder R., Herdt G. (eds.) Cultural psychology: Essays on comparative human development, New York: Cambridge University Press.
87. Shweder R. (1984) Anthropology's Romantic Rebellion against the Enlightenment, or There's more to Thinking than Reason and Evidence. In: Shweder R., LeVine R. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
88. Simon H. (1981) Sciences of the artificial. Cambridge. MA: MIT Press.
89. Skinner Q. (1985) The Return of Grand Theory in the Human Sciences. Cambridge University Press.
90. Spiro M. (1984) Some reflections on Cultural determinism and relativism with Special Reference to Emotion and Reason. In: Shweder R., LeVine R. (eds.) Cultural Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion. Cambridge, L., NY., New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
91. The Making of Psychological Anthropology. (1978) Spindler G. (ed.) Berkeley: University of California Press.
92. White G., Lutz C. (1992) Intriduction. In: SchwartzTh., WhiteG., Lutz C. (eds.). New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
93. White G. (1992) Ethnopsychology. In: SchwartzTh., WhiteG., Lutz C. (eds.). New direction in Psychological Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.
94. Wartofsky, M. (1979) Models Representation And The Scientific Understanding. Dordrecht: Holland / Boston: USA / L.: England: D. Reidel Publishing Company.